

ВІДГУК
офіційного опонента, кандидата філософських наук
Христокіна Геннадія Володимировича
на дисертацію Марчука Олександра Танасійовича
«Концепція духовного здоров'я в антропології східної патристики»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Тема дисертації Марчука Олександра Танасійовича «Концепція духовного здоров'я в антропології східної патристики» видається актуальною та своєчасною. Автор ставить перед собою складне завдання – здійснити комплексний філософсько-релігієзнавчий аналіз православної богословської традиції тлумачення концепту духовного здоров'я. Звичайно, дослідити усю традицію найкраще у її вузлових моментах, зосереджуючи увагу на традиційних та сучасних найважливіших богословських авторах православної теології.

Безумовно, що реалізація цієї мети є актуальним завданням світового та українського релігієзнавства, яке має тривалу традицію і вагомі здобутки у вивченні православної традиції і зокрема східної патристики. Наука про релігію XX століття ознаменувалася новим поглядом на православ'я, спробою відійти від стереотипного сприйняття православної думки як маргінальної відносно християнського мейнстріму представленого католицизмом та протестантизмом. Новий погляд на православну традицію став можливим, насамперед, завдяки оновленню православної теології, яке відбулося в 30-х роках XX століття зусиллями представників неопатристики В. Лоського, Г. Флоровського, Юстина Поповича та Д. Станілоае. Новий релігієзнавчий погляд на православ'я став можливий пізніше, у пострадянські часи зусиллями вітчизняних релігієзнавців М. Бондаренка, В. Климова, О. Сагана, Ю. Чорноморця, Г. Христокіна, В. Шевченка, які змогли не лише подолати архетипи атеїстичного бачення православ'я, але й зуміли розгледіти паростки його оновлення.

Важливим здобутком неопатристичної теології стало переосмислення «юридичної» концепції спасіння, що довгий час домінувала в схоластичній, неосхоластичній та протестантській сотеріології починаючи від Ансельма Кентерберійського та М. Лютера відповідно. Більшість західних християнських теологів минулого виводили теорію спасіння з текстів ап. Павла, переосмислених на засадах правового нормативізму, характерного для римського права. Згідно цього вчення людство завинило перед Богом і вимагає викуплення, кривавої жертви, яку треба принести Богу як Законодавцю та Судді. В Старому Завіті ця жертва приносилася у Храмі через забиття чистого ягняти, а в християнстві «юридичний» підхід знайшов своє втілення у баченні спасіння як викуплення кров'ю непорочного Христа. Внутрішня суперечливість «юридичної» моделі сотеріології полягає в тому, що між

людиною і Богом встановлюються фактично правові відносини «провини-спокути». Щоб врятувати людину від гріха Бог спочатку встановлює Закон, який робить людину винною, а потім, щоб подолати цю провину, Бог вимагає спокутувальної жертви, якою стає його власний Син. Видається, що Бог ніби не може простити людство без принесення в жертву власного Сина, що спасіння – це виправдання, яке стає можливим лише через криваву жертву Ісуса Христа. Практичним наслідками такого тлумачення стають чисельні моральні та юридичні теорії в католицькій та протестантській сотеріологіях, які тлумачать спасіння, або як накопичення заслуг через «здійснення добрих справ», або як виправдання «лише через віру». Обидві теорії не були характерні для східної патристики.

«Юридичні» та «моральні» теорії спасіння зустрічалися не лише в західному християнстві, але зайняли помітне місце у православ'ї часів його «західного полону». Зокрема у вітчизняному богослов'ї провідниками «юридичної» концепції були митр. Макарій (Булгаков) та архієп. Філарет (Гумілевський), а першими її критиками стали представники академічної теології, які з симпатією ставилися до ідей релігійного оновлення в кінці XIX - на початку XX століття та намагалися відмовитися від «юридичної» сотеріології як від схоластичної доктрини, чужої для православного типу мислення і віровчення (П. Светлов, Сергій (Страгородський), В. Несмелов, Антоній (Храповицький)). Потім цю критику підхопили представники неопатристики В. Лоський, Г. Флоровський, Юстин Попович, які повернулися до прийнятого в патристиці «онтологічно-органічного» бачення спасіння як «зцілення» людини від гріху, а також стали відроджувати оригінальне східно-християнське вчення про спасіння як обожнення, творцями якого були грецькі богослови Афанасій Олександрійський, кападокійці, Максим Сповідник, Г. Палама та більшість аскетичних авторів православної традиції. Саме тому дисертація О. Марчука не лише продовжує розпочате українськими релігієзнавцями вивчення патристичної традиції, але й досліджує нові аспекти східнохристиянської традиції.

Хочеться зауважити, що О. Марчук досить нестандартно підходить до осмислення цієї досить специфічної теми, яка відверто межує з теологічною проблематикою. Але автор не перетворюється на богослова і не стає прихованим апологетом православної доктрини. Він формулює релігійне питання у його релігієзнавчо-філософському вимірі, і проблема спасіння перетворюється у нього на проблему осмислення передумов, можливості та шляхів здобуття духовного здоров'я у православної традиції. В такому аспекті проблема духовного здоров'я постає як проблема антропологічна і навіть онтологічна і стосується принципового питання – як вдосконалити людину, подолати той внутрішній розкол між її духовною та тілесною природами, який визначає специфіку людини, зумовлює драму її буття.

В першому розділі «Східнопатристична концепція духовного здоров'я як об'єкт наукового вивчення» О. Марчук проводить систематичний аналіз

значного масиву спеціальної богословської, релігієзнавчої, а також психологічної літератури предметом якої стали східно-християнська антропологія та сотеріологія. Серед наукових доробок знайшлося місце і для сучасних українських дослідників, що значно підвищує цінність роботи.

Автор цілком слушно зіставляє різноманітні християнські вчення про спасіння – «юридичну», «етичну» та «онтологічно-органічну» теорії, які, відповідно, використовувалися в католицькій, протестантській та православній традиціях. Це дає йому можливість одразу виокремити специфіку православного, і зокрема східно-патристичного погляду на людину та її духовне спасіння. Своє завдання він бачить у тому, щоб показати особливість православної, «онтологічно-органічної» теорії спасіння і дослідити її релігієзнавчими засобами.

Вагомим здобутком дисертації можна вважати спробу реконструкції оригінальної термінології, автентичної смислової наповненості концептів «спасіння» як «зцілення» та «досконалості» як «здоров'я» прийнятих в східній патристиці. Завдяки застосуванню методу іманентного та системного аналізу богословської традиції східної патристики, автор розкриває тео-філософський зміст поняття «духовне здоров'я» в аспекті «духовної довершеності». Виходить, що «духовне здоров'я» – це складний світоглядний, філософсько-теологічний концепт зміст якого виражає духовне перетворення і відродження та зцілення й оновлення людської природи. Тлумачення спасіння як зцілення є суто православною інтерпретацією універсальної ідеї духовного перетворення людини. Автор демонструє історичну зумовленість такого тлумачення, обумовлену патристичною традицією, не намагається її універсалізувати й перетворити на єдино істинну, але й не обходить цієї специфіки, не закриває на неї очі, а досить сміливо її визначає. О. Марчук підкреслює, що універсальна суть православної сотеріології полягає в тому, щоб досягнути духовної цілісності, причиною втрати якої є «духовний недуг», «гріхозна хвороба» людської природи, яку необхідно подолати і від якої необхідно зцілитися за допомогою благодаті Бога.

У другому розділі «Концептуальні засади духовної антропоморфології здоров'я східної патристики» автор розглядає антропологію східної патристики в контексті біблійного вчення про людину і приходять до цілком слушних висновків про співмірність антропологічних та сотеріологічних концептів східної патристики та біблійних концептів людини як образу Божого та подоби Христа, а також можливості досягнення людиною богоподібності через подобу Христу. Подібність сотеріологій Біблії та патристики досягається через христологію, яка визначає антропологію. В ній образ духовно здорової особистості Христа – стає парадигмою всіх ідеалів довершеності людини. А «природа людини як структурно, так і функціонально-гармонійно є влаштованою співобразно з Бого-людиною» (8). Ідеальним і довершеним станом людини, яка прагне до єдності з Богом є стан обожнення. Цей стан, на думку автора, є станом, який передбачає взаємозалежність в природі людини її духовної та матеріальної складової (душі і тіла) та «за своєю природною необхідністю, енергійно охоплюючи одна одну, функціонально уможлиблює повноцінне й здорове життя розумного тварного

сутнього (як досконалого виду), розкриває творчо закладені у ньому можливості благочесно-здорових змін, преображаючого розвитку - обожнення» (8). Здоров'я в поглядах отців церкви постає як збереження цілісності природи людини, при керівництві душею тілом.

В другому розділі О. Марчук також з'ясовує умови можливості здобуття духовного здоров'я людської душі. Для цього він, відтворює прийняту в патристиці структуру душі, виділяючи в ній її природний та протиприродний стан. Він досить адекватно реконструює патристичне вчення про природу та структуру душі виділяючи в ній пристрасну та мислительну сили, кожна з яких, в свою чергу, проявляється у двох актах та у двох станах. Так, життєва сила душі виявляється у чуттєво-бажаючій та афективній силах. І відповідно, чуттєва сила душі виявляє себе в актах бажання, страху, задоволення та печалі, а афективна сила душі виявляє себе у різновидах гніву. Названі сили душі можуть перебувати в природному та протиприродному станах. Здоров'я – є природним станом цілісності, єдності сил душі, їх узгодженості та підпорядкованості мислительній силі душі та їх інтенції на Бога. Поряд з цим і мислительна сила душі розпадається на мислинневу та вольову сили, і найкраще у своєму здоровому чи природному стані виявляє себе через природне споглядання та діяльну віру, які дають можливість отримати природне знання за допомогою розсудливості та мудрості та незабутнє знання через акти віри. Загалом в своєму природному стані здоров'я людині найкраще відповідає інтенція любові до Бога та ближнього, що свідчать про її безпристрасність.

В третьому розділі «Терапевтична теологія в сучасній християнській думці» О. Марчук досліджує народження теології здоров'я в сучасній католицькій та православній теологіях. З самого початку цей процес пов'язаний із загальною тенденцією «повернення до витоків», що була характерна як для нової католицької теології, так і для православної неопатристики – важливих течій початку ХХ століття, які паралельно намагалися осучаснити патристичну теологію.

Олександр Марчук виявляє, що католицькі мислителі створюють чисельні проекти «терапевтичної теології», практичним виявом яких постає метод агіотерапії, який розвинув хорватський теолог Томіслав Іванчіч. У своїх працях цей католицький богослов реалізує абсолютно новий напрям у вивченні людської екзистенції, перетворивши агіотерапію із методу «терапевтичної теології» на окрему теологічну дисципліну і практику. Особливість католицької терапевтичної теології полягає в тому, що вона не обмежується лише патристичною антропологією здоров'я, а поєднує біблійну, патристичну та сучасну теології з методами сучасної психології та психотерапії, філософії екзистенціалізму та психоаналізу.

У сучасному православному богослов'ї об'єктами зацікавленості О. Марчука постали найперше представники неопатристики, які тлумачили спасіння як процес духовного оздоровлення, оновлення гріховної природи

людини (Ж.К. Ларше, Ієрофей (Влахос)). Цікавим здобутком роботи є те, що автор не зупинився на дослідженні духовно терапевтичної тенденції в православній теології кінця XX століття, але зумів побачити і ті новації в православ'ї, що виникли вже на початку XXI століття. Використання православними психологами нового покоління сучасних методик психологічного зцілення призводить до подолання у православній терапевтичній теології однобічної залежності від патристичної спадщини.

Поряд з вагомими досягненнями дисертації Олександра Марчука треба окреслити і певні зауваження до неї.

1. Джерельною базою дисертації стали переважно окремі дослідження сучасних мислителів, тоді як більш логічним було б проаналізувати погляди на антропологію та сотеріологію основних отців східної церкви – каппадокійців, Максима Сповідника, Григорія Палами. Роботу лише збагатили б паралелі з здобутками представників західної патристики, які писали осмислювали проблематику духовного здоров'я.

2. У другому розділі автор не виявляє достатньої критичності стосовно видимих аналогій в схожості біблійних та патристичних поглядів на природу та структуру людини. Він переймає традиційний для православної традиції погляд на тотожність між біблійною та патристичною антропологією і сотеріологією. Тоді як сучасні біблеїстичні студії вказують на помітну розбіжності між ними (Є. Зайцев). Зокрема в питанні богоподібності людини не можна обмежуватися лише згадкою про «сміслові аналогії з антропоструктурною схематикою античності». Необхідно усвідомити і сміливо визнати факт впливу і суттєвої еллінізації патристичної антропології, розуміючи цей факт не як відпадиння від біблійної простоти у елліністичну складність, а як культурну еволюцію християнської теології та зокрема антропології від єврейської та грецької мови Біблії до складної філософської мови патристичної класики.

3. В своєму розгляді структури душі автор переважно виходить з патристичного вчення, використовуючи платонічно-стоїчну термінологію в для опису властивостей та станів душі. Використання цієї базової для патристичної антропології термінології демонструє обізнаність О. Марчука з позицією отців церкви і дозволяє коректно її реконструювати. Щоправда, не варто забувати, що така термінологія багато в чому втратила свою актуальність для сьогоденної психології та християнської антропології, які вимагають більш адекватного категоріального осмислення в термінах і підходах феноменологічного та психоаналітичного опису. Тому поки автор виконує завдання по реконструкції антропологічного вчення отців церкви, його зусилля виглядають доволі переконливо, але коли він намагається узагальнювати і видавати патристичну позицію за загально-християнську, він, тим самим, явно обмежує її.

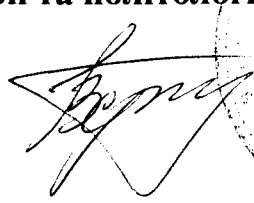
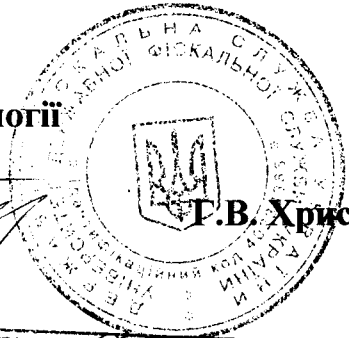
4. Для більш повного представлення антропології здоров'я в сучасному християнському дискурсі роботу лише збагатило б доповнення в третьому розділі пункту про проблематику духовного здоров'я в протестантській теології. Наразі

існує велика кількість праць в яких протестантські автори багато в чому не лише повторюють біблійні ідеали зцілення вірою в Ісуса, але й пропонують чисельні версії осучаснених психологічних тлумачень духовного оздоровлення.

5. Варто було б проаналізувати погляди хоча б декого з сучасних українських теологів та психологів, які намагаються працювати в окресленій парадигмі теології здоров'я.

В цілому проведений аналіз дисертаційного дослідження О. Марчука Олександра Танасійовича «Концепція духовного здоров'я в антропології східної патристики» дозволяє стверджувати, що робота відповідає усім необхідним для дисертаційного дослідження вимогам. Вона має чітко визначені об'єкт і методологію дослідження, в ній проведено достатній аналіз зазначеної в темі проблематики, варто спеціально згадати про солідний список друкованих праць автора. Дисертаційна робота Марчука Олександра Танасійовича «**Концепція духовного здоров'я в антропології східної патристики**» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент,
кандидат філософських наук,
доцент, доцент кафедри філософії та політології
Університету державної
фіскальної служби України

Г.В. Христокін
Підпис Христокін Г.В. засвідчую:
Головний секретар УДФ Григор'єв О.А.
«12» 05 2017